

УДК 159.98

С. В. ХАРЧЕНКО,*кандидат психологічних наук, доцент,**професор кафедри педагогіки та психології факультету № 3**Харківського національного університету внутрішніх справ;**ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-5149-7892>***СОЦІАЛЬНИЙ ІНТЕЛЕКТ У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТА**

Узагальнено результати сучасних досліджень місця здібностей соціального інтелекту у структурі професійно важливих властивостей особистості.

Описано структурні компоненти соціального інтелекту психолога, педагога, спеціаліста із соціальної роботи. Показано, що в осіб із більш високим рівнем соціального інтелекту краще розвинена саморегуляція, вони впевнені в собі, обирають більш конструктивні та оригінальні шляхи розв'язання у професійній діяльності ситуацій, пов'язаних зі спілкуванням.

Ключові слова: соціальний інтелект, професійна діяльність, ділове спілкування.

Kharchenko, S.V. (2017), "Social intelligence within professional activity of a subject" ["Sotsialnyi intelekt u profesiinii diialnosti subiekta"], *Pravo i Bezpeka*, No. 3, pp. 153–158.

Постановка проблеми. Ефективному виконанню суб'єктом професійних завдань у різноманітних сферах діяльності сприяє розвинутий соціальний інтелект. Він забезпечує когнітивну складову міжособистісного спілкування, обробку максимуму інформації про поведінку оточуючих, розуміння мови не-

рбального спілкування, формулювання швидких і точних думок про інших людей та соціальні групи, успішне прогнозування їх реакції в певних умовах тощо. Соціальний інтелект є ресурсом інноваційної діяльності, успішної професійної адаптації та побудови кар'єри.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Традиційно соціальний інтелект розглядається серед професійно важливих властивостей суб'єктів професій «людина – людина». Л. О. Ляховець вважає соціальний інтелект у представників комунікативних професій спеціальною здібністю, яка полягає в розумінні самого себе, інших людей, їх взаємин і прогнозуванні перебігу міжособистісних подій на основі індивідуальних мисленнєвих процесів, афективного реагування на особистісний і соціально-психологічний контекст ситуації взаємодії та соціального досвіду [1]. Т. А. Панковою показано, що рівень соціального інтелекту особистості пов'язаний зі ступенем її адаптації до професійної діяльності в контексті професій типу «людина – людина». М. Л. Кубишкіна емпірично довела, що існує зв'язок між мотивацією соціального успіху, досягненням високих результатів у соціально значущій професійній сфері та соціальним інтелектом. О. Б. Чеснокова визначила соціальний інтелект як здатність орієнтуватися на істотні характеристики комунікативної ситуації, недоступні безпосередньому спостереженню (на психічну активність – думки, почуття, наміри; на причини взаємообумовленої поведінки в міжособистісній ситуації та соціальні позиції в системі стосунків), і на основі цього орієнтування намічати можливі способи опосередкованого досягнення своїх або спільних цілей в умовах, коли прямі способи її досягнення неможливі.

Особливу увагу вченими було приділено вивченню місця соціального інтелекту у структурі професійно значущих якостей психолога (Амінов Н. А., Молоканов М. В., 1988; Барабанщикова Т. А., Рязанова М. М., 2010; Баширова І. Ф., 2006; Берклунд А. В., 2007; Дегтярьова Н. В., 2013; Карнеєв Р. К., Краснопольська Н. С., Мінава С. С., 2011; Лежніна Л. В., 2009; Ляховець Л. О., 2009; Портнова Л. К., 2004; Руда Н. Л., 2012 та ін.). Значна кількість наукових робіт присвячена ролі соціального інтелекту у професійній діяльності педагога (Батуріна О. С., 2009; Балашова В. А., 2016; Генкіна В. О., 2000; Івашкевич Е. З., 2014; Кайдін М. С., 2012; Руденко С. В., 2008; Сараєва Н. М., Макарова Н. А., 2013; Філіна Н. А., 2008; Харченко С. В., 2015, 2017 та ін.), спеціаліста із соціальної роботи (Коровіна Т. Ю., Павлова О. Ю., 2009; Сморгачова В. П., 2007; Сургова С. Ю., 2014 та ін.). Окремо виконано дослідження особливостей соціального інтелекту та його місця у структурі професійно важливих властивостей особистості керівника (Бандурка О. М., Землянська О. В., 2013; Бєлаконе О. В., 2008; Бєляєва О. В., 2005; Бобилєва О. А., 2015; Грязнова Т. В., 2007; Жіганов Б. А., 2007; Ільїн В. А., 2012; Козіна О. С.,

2015; Ланец Г. П., Лаптева В. Ю., 2010; Подбєрна В. В., 2009; Харченко С. В., 2016), менеджера (Геранюшкіна Г. П., 2001; Кальной Д. А., 2015), провізора (Альохіна Н. В., 2013; Тетерич Н. В., Котвіцька А. А., Дем'янік К. О., 2010), підприємця (Галочкін І. В., 2009), працівників поліції та МНС (Крєтова К. П., 2010; Москаленко А. П., 1999; Федотов С. Н., Простяков В. В., 2013; Фетісова М. М., 2007; Харченко С. В., 2016), медика (Міліца К. С., 2010; Солодухо В. В., 2014), інженерно-технічного працівника (Щєрбаков С. В., 2011), працівника сфери послуг (Ожубко Г. В., 2007; Ульянова Н. Ю., Локтева К. В., 2015).

Метою є узагальнити результати сучасних досліджень щодо місця здібностей соціального інтелекту у структурі професійно важливих властивостей особистості.

Виклад основного матеріалу. Одними з перших вивчалися здібності соціального інтелекту у структурі професійно важливих якостей психологів. М. О. Амінов і М. В. Молоканов провідним компонентом здібностей до психологічної діяльності визначили соціальний інтелект, високий рівень розвитку якого вважали необхідним для успішної практичної роботи та дослідницької діяльності. І. Ф. Башировим було переконливо продемонстровано, що гармонійно сполучені компоненти соціального інтелекту зумовлюють успішність практичної діяльності військових психологів. Учений соціальний інтелект розуміє як спеціальну здатність адекватно аналізувати та передбачати розвиток ситуації у професійній взаємодії, емоційному зануренні в її особистісний і соціально-психологічний контекст, виборі на цій основі конгруентної стратегії (цілей, способів) рішення професійно обумовлених завдань [2]. Ґрунтуючись на уявленнях О. І. Савєнкова [3], І. Ф. Баширов пропонує таку структуру соціального інтелекту психолога (табл. 1) [2, с. 10].

Було проведено багато досліджень ролі соціального інтелекту у професійній діяльності педагога. Наприклад, С. В. Руденко вважає соціальний інтелект чинником, який позитивно впливає на цілу низку аспектів педагогічної діяльності – на підтримку вчителем творчої атмосфери на уроці; взаємодію вчителя з учнями; знання вчителем навчального предмета й навички письмового та усного пояснення матеріалу; вибір вчителем конструктивного, оригінального варіанта вирішення педагогічної ситуації; використання загального плану вирішення педагогічної ситуації; використання вчителем засобів послаблення напруженої обстановки, жартів, гумору; прогнозування подальшого розвитку ситуації; рівень самооцінки [4].

Таблиця 1

Структура соціального інтелекту психолога за І. Ф. Башировим

Компоненти	Склад компонента	Показники
Когнітивний	Соціальні знання	Знання спеціальних правил поведінки
	Соціальна пам'ять	Пам'ять на імена та обличчя
	Соціальне мислення	Визначення почуттів
		Визначення настрою
		Рефлексія вчинків інших людей
	Соціальне прогнозування	Формулювання планів власних дій
		Рефлексія власного розвитку
Емоційний	Соціальна чутливість	Вміння слухати співрозмовника
		Вміння розуміти мову жестів
	Здатність до саморегуляції	Емоційна виразність
		Емпатія
Комунікативно-організаційний	Соціальна адаптивність	Самоконтроль
		Емоційна стійкість
	Соціальна взаємодія	Вміння пояснювати і переконувати інших
		Відкритість у стосунках з оточенням

Показники успішності педагогічної діяльності С. В. Руденко визначила з позиції основ-

них функцій соціального інтелекту (табл. 2) [4, с. 16–17].

Таблиця 2

Структура соціального інтелекту педагога за С. В. Руденко

Функція соціального інтелекту		Показники успішності педагогічної діяльності
Комунікативна		– володіння навичками усного та письмового пояснення матеріалу; – рівень самооцінки педагога; – спілкування, взаємодія вчителя з учнями
Рефлексивна		– спілкування, взаємодія вчителя з учнями; – розуміння думок, почуттів, намірів оточуючих; – вибір нестандартного варіанта вирішення педагогічної ситуації; – пропонування не менш одного варіанта вирішення педагогічної ситуації
Пізнавально-оцінна	Адекватна оцінка невербальної інформації	– володіння навичками усного та письмового пояснення матеріалу; – володіння відповідними методами навчання; – вибір нестандартного варіанта вирішення педагогічної ситуації; – використання засобів послаблення напруженої обстановки, жартів, гумору
	Адекватна оцінка вербальної інформації	– слабка підтримка вчителем на уроці прийнятної поведінки учнів; – використання загального плану вирішення педагогічної ситуації; – рівень самооцінки педагога; – відсутність тенденції вчителя діагностувати наявну педагогічну ситуацію та давати характеристику її діючих осіб; – слабо виражена тенденція обґрунтовувати прийнятий варіант вирішення педагогічної ситуації
Прогностична		– підтримка творчої атмосфери на уроці; – використання загального плану вирішення педагогічної ситуації; – одержання інформації про запити учня та його просування в навчанні; – спілкування, взаємодія вчителя з учнями; – прогнозування подальшого розвитку ситуації

Е. З. Івашкевич запропонував структуру соціального інтелекту педагога, яка включає в себе декларативні й оперативні (процедурні) знання, які суб'єкт застосовує в реальному житті на основі сформованої системи інтерпретацій на мікроструктурному та макроструктурному рівнях (див., напр.: [5]).

Мікроструктура когнітивної складової соціального інтелекту детермінується функціями:

1) пізнавально-оціночною, від якої залежить грамотна переробка та оцінювання інформації, що сприймає педагог;

2) прогностичною, на основі якої здійснюється планування та прогнозування розвитку міжособистісних взаємодій у навчальному процесі;

3) комунікативною, яка забезпечує ефективність процесу спілкування та пов'язана з адекватним сприйняттям і розумінням партнера у спілкуванні;

4) рефлексивною, яка знаходить своє відображення в самопізнанні.

Макроструктура когнітивної складової соціального інтелекту проявляється у ставленні педагога до себе як до цінності в ціннісно-смысловий позиції до відносин із колегами, учнями, а також в актуалізації мотиваційно-ціннісних орієнтацій особистості, аксіологічного ставлення до професійної та інших видів діяльності.

Мнемічна складова соціального інтелекту педагога характеризує наявність у нього здатності до інтерпретації явищ, подій життя, поведінки інших і своєї власної як суб'єкта цих подій. Мнемічна підструктура базується на особистісному досвіді фахівця, де суб'єктивні статистики утворюють особистісний інтерпретаційний комплекс. Наявний на рівні мнемічного компонента комплекс інтерпретацій має власну ієрархію «Я – інші люди – навколишній світ». Кожна з цих інтерпретацій представлена на рівні мнемічного компонента у вигляді його специфічних окремих підструктур.

Емпатійна складова соціального інтелекту більшою мірою залежить від того, яку форму поведінки педагог обирає пріоритетною, що очікує від оточуючих, який ціннісний інтерпретаційний комплекс у ставленні до навколишнього світу сформувався в людини.

Н. В. Альохіна проаналізувала реалізацію функцій соціального інтелекту у професійній діяльності провізора. Грунтуючись на уявленнях О. І. Савенкова [3], вчена виділила низку компонентів соціального інтелекту, які відображені в показниках соціальної компетентності у професійній діяльності провізора: соціальні знання

(знання правил та етики професійної поведінки); соціальне мислення (визначення почуттів, настрою та рефлексія вчинків інших людей); соціальне прогнозування (складання плану власних дій); соціальна перцепція (вміння слухати та розуміти пацієнта, в тому числі його невербальну інформацію); соціальна адаптивність (вміння пояснювати, переконувати, впливати на пацієнта і відкритість у стосунках з іншими); соціальна взаємодія (здатність і готовність працювати сумісно (з пацієнтами, колегами, лікарями, медичними працівниками тощо) та здатність до колективної взаємодії); ціннісні орієнтації (бажання задовольнити потреби пацієнта та надати йому належне фармацевтичне забезпечення і відповідальність за власні рішення); соціальне мислення (рефлексія власного розвитку); соціальна чутливість (емпатія й емоційна виразність); здатність до саморегуляції (самоконтроль та емоційна стійкість) [6].

Ученими широко досліджувались особливості особистості та поведінки професіоналів залежно від рівня розвитку соціального інтелекту. Л. О. Ляховець зазначає, що практичні психологи з високим рівнем соціального інтелекту більш чутливі до характеру соціальних відносин у комунікативному плані, здатні опановувати й успішно застосовувати широкий спектр соціальних ролей, активно співпрацюють у сфері соціальної взаємодії, вирізняються високим рівнем контролю власної поведінки, емоційною саморегуляцією, вимогливі до себе й оточуючих [1]. Практичні психологи з низьким рівнем соціального інтелекту у комунікативній діяльності тривожні, особливо у випадку загрози їх професійному статусу, схильні застосовувати агресивно-підозрілий стиль міжособистісної взаємодії, емоційно нестабільні [1].

Результати досліджень С. В. Руденко свідчать, що вчителі з високими та середніми показниками рівня розвитку соціального інтелекту більш ефективно взаємодіють з учнями порівняно з колегами з низьким рівнем соціального інтелекту, схильні надавати необхідні зрозумілі пояснення, пов'язані зі змістом уроку, вчасно інформувати учнів про їх прогрес, якісно підтримують творчу атмосферу на уроці, стимулюють інтерес учнів, демонструють теплоту та дружелюбність до учнів, допомагають у становленні позитивної самооцінки. Учителів із високими та середніми показниками соціального інтелекту вирізняє більш розвинена схильність під час вирішення педагогічної ситуації прогнозувати подальший її розвиток [4, с. 14].

Учителі із середнім рівнем соціального інтелекту вирізняються кращим володінням

відповідними методами навчання. Методи, засоби навчання та навчальні матеріали вчителів із середнім рівнем соціального інтелекту відповідають меті й використовуються адекватно, відповідно до особливостей учнів, навчальна активність здійснюється в логічній послідовності, для досягнення навчальних цілей приділяється необхідний час, таким учителям властива більш висока самооцінка, під час вирішення педагогічних ситуацій порівняно зі своїми колегами вони менш схильні давати характеристику діючим особам, аналізувати мотиви їх поведінки [4, с. 15].

Дослідження М. С. Кайдін показали, що чим вище рівень соціального інтелекту у викладача середніх соціальних навчальних закладів, тим менше він страждає від емоційного вигорання.

На думку вчених, особливо важливим високим рівень соціального інтелекту є для керівників різного рівня. О. В. Беляєва, досліджуючи наявність взаємозв'язків між рівнем соціального інтелекту та формально-статусними відмінностями в керівників, дійшла висновку, що керівники нижчої ланки мають більш розвинуті здібності розуміти людей і взаємодіяти з ними, ніж керівники середньої та вищої ланок. О. В. Белоконь показала, що високий рівень соціального інтелекту пов'язаний з ефективністю лідерства в малих групах і трудових колективах, а також з орієнтацією на офіційну субординацію в колективі. За дослідженнями В. М. Куніциної, чим вище рівень соціального інтелекту, тим більше розвинені саморегуляція, впевненість у собі, здатність впливати на інших у процесі спілкування. Б. А. Жиганов взагалі відносить соціальний інтелект до ключових компетенцій ефективного керівника освітньої установи.

За даними Т. В. Грязновой, керівники з вираженою готовністю до ризику краще оцінюють стани, почуття, наміри людей за їх невербальними проявами (мімікою, позами, жестами), ніж керівники, схильні уникати ризику. На думку вченої, саме соціальний інтелект у керівників із вираженою готовністю до ризику обумовлює характер соціальної відповідальності, впевненості в собі під час ситуації ризику. Водночас соціальний інтелект у керівників, схильних уникати ризику, детермінує прояви соціального страху, активуючи контроль за поведінкою та її наслідками.

Керівники, які були об'єктами дослідження В. В. Подберезної, мали середній рівень соціального інтелекту. Їм властиві досить високі рівні здатності передбачати наслідки поведінки й адекватно розуміти специфіку вербального спі-

лкування, але вони мають труднощі в розпізнаванні невербальних реакцій партнерів по взаємодії, розумінні логіки розвитку складних міжособистісних ситуацій.

М. М. Монастирний дослідив рівень соціального інтелекту великої кількості працівників ОВС та обґрунтовував доцільність визначення рівня соціального інтелекту у професійному психологічному відборі кандидатів на службу до органів внутрішніх справ. М. М. Фетисова вважає, що в екстремальній ситуації соціальний інтелект стає одним з основних мотиваційно-сенсових настанов індивідуальності та певним орієнтиром, який визначає поведінку людини. Ученою було проведено дослідження майбутніх правоохоронців і встановлено, що чим вищий рівень соціального інтелекту, тим вища готовність до діяльності в екстремальних ситуаціях та успішність її подолання.

С. В. Щербаков виявив достовірні взаємозв'язки між здібностями соціального інтелекту та показниками професійної компетентності інженерно-технічних працівників, рівнем їх виробничої активності.

І. В. Галочкін вважає соціальний інтелект тим чинником, який задає здатність суб'єкта розуміти інституціональну систему, що його оточує, і знаходити в ній найкращі способи досягнення поставлених цілей. На його думку, без високого соціального інтелекту суб'єкт не може бути успішним підприємцем, мати високий ранг у неформальній ієрархії.

Висновки. Соціальний інтелект сприяє ефективній взаємодії, створює умови для самореалізації особистості професіонала, допомагає суб'єкту досягати поставлених цілей у професійній діяльності. Основна увага вченими приділялася вивченню різноманітних аспектів соціального інтелекту у суб'єктів професій «людина – людина». Виявлено, що в осіб із більш високим рівнем соціального інтелекту краще розвинена саморегуляція, вони впевнені в собі, обирають більш конструктивні й оригінальні шляхи вирішення професійних завдань, пов'язаних зі спілкуванням, мають адекватну самооцінку, вищий рівень професійної компетентності.

Вважаємо, що необхідно створити програми спеціально організованого навчання, орієнтованого на розвиток структурних компонентів соціального інтелекту в процесі вирішення професійних ситуацій для суб'єктів окремих професій, особливо керівників. Удосконалення здібностей соціального інтелекту має відбуватися в бік когнітивного ускладнення процесів сприйняття професійних ситуацій і розвитку гуманістичних ціннісних орієнтирів –

безкорисливості, орієнтації на надання допомоги, здібності до ухвалення рішення, вміння роботи в команді, використання адаптивних і соціально сприятливих стратегій вирішення

конфліктних ситуацій. У процесі вдосконалення здібностей соціального інтелекту необхідно передбачити самоосвіту, яка є важливою складовою навчання дорослої людини.

Список бібліографічних посилань

1. Ляховець Л. О. Особливості формування соціального інтелекту у майбутніх психологів : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05. Чернігів, 2009. 18 с.
2. Баширов И. Ф. Социальный интеллект как фактор успешности профессиональной деятельности военного психолога : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05. М., 2006. 23 с.
3. Савенков А. И. Эмоциональный и социальный интеллект как предикторы жизненного успеха. *Вестник практической психологии образования*. 2006. № 1 (6). С. 30–38.
4. Руденко С. В. Соціальний інтелект як чинник успішності педагогічної діяльності : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01. Київ, 2008. 19 с.
5. Ивашкевич Э. З., Хупавцева Н. А. Структура социального интеллекта педагога в парадигме современного образования. *Образование через всю жизнь: непрерывное образование в интересах устойчивого развития*. 2014. Т. 12, ч. 1. С. 235–238.
6. Альохіна Н. В. Соціальний інтелект в структурі соціальної компетентності фахівців фармації. *Вісник Харківського національного університету. Серія «Психологія»*. 2013. № 1046. С. 60–63.

Надійшла до редколегії 04.10.2017

ХАРЧЕНКО С. В. СОЦИАЛЬНЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ В ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СУБЪЕКТА

Представлены результаты современных исследований места способностей социального интеллекта в структуре профессионально важных свойств личности.

Описаны структурные компоненты социального интеллекта психолога, педагога, специалиста по социальной работе. Показано, что у лиц с более высоким уровнем социального интеллекта лучше развита саморегуляция, они уверены в себе, выбирают более конструктивные и оригинальные пути разрешения в профессиональной деятельности ситуаций, связанных с общением.

Ключевые слова: социальный интеллект, профессиональная деятельность, деловое общение.

KNARCHENKO S. V. SOCIAL INTELLIGENCE WITHIN PROFESSIONAL ACTIVITY OF A SUBJECT

Social intelligence is an important part of the successful business communication. The abilities of social intelligence in a number of professions such as “man-man”, are part of the professionally important properties of an individual. The objective of the article was to summarize the results of modern research in regard to the place of abilities of social intelligence in the structure of professionally important traits of a personality.

The features of business communication and certain individual properties of the personality of psychologists and teachers depending on the level of social intelligence have been described. Particular attention has been paid to studying social intelligence of managers. It has been demonstrated that a high level of social intelligence is associated with the effectiveness of the leadership. The author has proved the importance of social intelligence for successful work of an entrepreneur, a technical engineer, a service worker, etc.

The author insists that social intelligence creates conditions for the successful self-realization of a professional. Persons with a higher level of social intelligence are better developed in self-regulation, they are self-confident, choose more constructive and original ways of solving professional situations related to communication, have a higher level of professional competence.

It has been noted that the improvement of abilities of social intelligence should be carried out with the help of specially organized training focused on the development of structural components of intelligence in the process of solving professional situations. In the process of the development of abilities of social intelligence it is necessary to focus on the subject's humanistic value orientations. The author believes that self-education is an important component of improving the abilities of the adult's social intelligence.

Keywords: social intelligence, professional activity, business communication.